

Türküstan

www.turkustan.az

**Aydın
Qasımlı**

Filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru

Bizim yazar

(əvvəli ötən sayımızda)

Biruni, Brahman dini haqqında mühüm bilgiler verməklə Hind mədəniyyətini qədim Yunan və İslam mədəniyyəti ilə qarşılaşdırmış, Ruhun ölümsüzlüyünü və Ruhun bir bədənə digər bədənə keçdiyi ilə bağlı Hind dünyagörüşünü Yunan filosoflarının görüşləri ilə qarşılaşdıraraq Platonun "Fedo", "Timaeus" və "Qanunlar" kimi dialoqlarından xeyli iqtibaslar vermişdir (Seçmələr bizimdir – A .M. Bax : Mehmet Aydın , Ahlak ve siyaset felsefesi , Türk dünyası el kitabı , II cilt , II baskı , Ankara 1992 , səh .480) .

Biruni Hind ziyalıları arasında Təktarışılığı müşahidə etmiş və insanların dini inancları ilə yaxşı bir təhsil görmüş olanların arasında bir fərq görmüş və göstərmişdi ki , təhsilli Hindlilər Tanrıya " İşvara " , yəni öz-özünə yetərli , mərhəmətli , qarşılıq gözləmədən ehsanda bulunan " Varlıq " adını vermiş , Tanrının mütləq tək və gerçək anlamda var olduğunu , hər şeyin varlığını Tanrıdan aldığıni qəbul edirlər .

Hindlilər arasında fəlsəfə və İlahiyyat təhsili alanlar " Sara " deyər adlandırdıqları mücərrəd Həqiqəti arzu edirlər, Tanrıdan başqasına tapınmazlar və Tanrını təmsil etmək məqsədilə yayılan bir Bütə ibadəti ağıllarına belə gətirməzlər (Seçmələr bizimdir – A . M . Bax : Mehmet Aydın , göstərilən yazısı , Türk dünyası el kitabı , II cilt , II baskı , səh . 480) .

Müsəlman Qəznəli Türkləri ilə Hindlilər arasında cərəyan edən amansız savaqlara baxmayaraq Biruni Hindistan mövzusunda əsərlərini qələmə alarkən tərəfsiz qalmışdır. Mənsub olduğu Qəznəli dövlətinin aparıcı alimi olmasına baxmayaraq Biruni siyasi , dini , ideoloji və ictimai fikir baxımından bu İmperatorluğa düşmən olan Hindlilərə hər cür simpatiyani göstərməsi böyük cəsarət tələb edirdi . Mütəfəkkir " Kitab -üt-Təhqiq Mal-il-Hindi " əsərinin " Ön söz "ündə öz münasibətinin xüsusiyyətlərini çox açıq şəkildə ifadə edərək göstərir ki , insan ilk olaraq duyduğu və gördüyü hər şeyin əslini öyrənməlidir . Çünkü duyduqları

rımız gördüklərimizdən fərqli ola bilər . Mən (Biruni özünü nəzərdə tutur –A.M.) müxaliflərimizin yanlışlıqlarını göstərmək üçün onların baş vurduqları mübahisə şəkillərini qəbul edəcək deyiləm . Mənim kitabım hə-

Görkəmli Xarəzm Türk alimi Əbu Reyhan Biruni XI əsrdə bir sıra əsərlərində Yer kürəsinin hərəkət etməsindən dənə-dənə bəhs etmiş və istər -istəməz belə bir sual doğmuşdur ki , bəs Yer kürəsi nəyin ətrafında fırlanır ? Biruni Günəşi mərkəz götürmüş , məkan-zaman anlayışını araşdırmış və belə bir nəticəyə gəlmişdir ki , istər Günəşin , istərsə də Yerin mərkəz götürülməsi astro- nomik tədqiqatların dəqiqliyinə heç bir xələl gətirmir . Elə buna görə də Biruni astronomik tədqiqatlarını Ptolemeyin Yer-mərkəz (geosentrik) nəzəriyyəsi əsasında davam etdirməyi və min ildən bəri formalaşmış elmi ənənəni saxlamağı üs-

lər ") adlı əsəri Yaxın və Orta Şərq xalqlarının müqayisəli xronologiyasından ayrı-ayrı xalqların məişəti , adət-ənənələri və ictimai fikrin dənə bəhs edir .

Alim tədqiq etdiyi elmlərin mənşeyini , onların məqsəd və qayələrini elmi əsaslarla nəzərdən keçirmiş , yanlış baxış – lara , xurafata qarşı fikirlərini açıq və kəskin şəkildə söyləmişdir . O , cəsarətlə göstərmişdir ki , " Astrologiya " deyilən elmin heç bir nəzəri və əməli əsası yoxdur . Onun tərəfindən hazırlanmış maddələrin xüsusi çəkirlərinin cədvəli o dövrdə mövcud olan xüsusi çəki cədvəllərinin hamısından dəqiqdir . Alimin tərtib etdiyi cədvəldəki bir çox rəqəmlər

900 ilə yaxın bir zaman fərqi eyni elmi nəticəyə müxtəlif yollarla gəlib çıxması və onların öyrənilməsi elmin buğunu və sabahı üçün həm maraqlı , həm də gərəklidir (Seçmələr bizimdir –A.M. Bax :Elçibəy , Azərbaycanlı başlayan tarix , Bakı 2003 , səh .63-64) .

Əbu Reyhan Biruni Həqiqəti bütün varlığın , həmçinin də elmin meyarı saymış , Həqiqət uğrunda çarpışmış və göstərmişdi ki , əgər insan Həqiqət yolunu tutmasa , istədiyi amallara ən böyük zəhmət və cəhdlə də çata bilməz .

Biruni özündən sonra Nyuton , Toriselli , Kopernik və Qaliley kimi bir çox elm adamlarının ilham qaynağı

Böyük Türk alimi və filosofu Əbu Reyhan Biruninin fəlsəfi dünyagörüşü

qıqətlərin yığcam təsdiqindən ibarətdir . Ona görə də bu kitabın yazılışındakı qayə Hind xalqı ilə dini mövzularda görüş alışı -verişində bulanmaq və onlarla dostluq əlaqələri yaratmaq istəyənlərə yardımçı olmaqdır (İqtibas Mehmet Aydının göstərilən yazısından götürülmüşdür –A.M.Bax:Türk dünyası el kitabı,II cilt,II baskı,Ankara 1992 , səh .479) .

Biruninin Hindistan haqqındakı əsərlərini dəyərləndirən İslam mədəniyyəti tarixçisi G . Von Grunebaum göstərir ki , bu məşhur müsəlman (Oxu : Türk –A.M.) düşünürü başqa bir mədəniyyəti təsvir edərkən yalnız həqiqətə əsaslanmış , heç bir təəssübkeşliyə yol verməmişdir .

Biruninin dövründə belə məsələlərə tərəfsiz yanaşması böyük Türk Sultanı Mahmud Qəznəlinin hakimiyyətdə olduğu İmperatorluqda bir fikir azadlığının varlığına əsaslı delillərdəndir . İstər Sultan Mahmudun , istərsə də ondan sonrakı Qəznəli və bütün Türk sultanlarının tətbiq etdikləri siyasət həqiqətən də liberal bir siyasət olmuşdur .

tün tutmuşdur.Biruni Günəşin hündürlüyünü və şəhərin boyunu hesablamış , Günəşin hərəkətindən fəsillərin nə zaman başlayıb , nə zaman bitdiyini və dünyanın sahəsini bugünkü çox yaxın olaraq müəyyənləşdirməklə Geodeziya elminin əsasını qoymuşdur .

Alim ilk dəfə olaraq Triqonometriyanın Astronomiyadan ayrı bir elm sahəsi olduğunu müdafiə etmiş , bir çox astronomik və coğrafi cihazların inkişaf etdirmiş , 50 -yə qədər mineral , metal , metal xəlitesini , farfor kimi maddələr haqqında detallı bilgiler vermiş , hər bir maddənin və bu maddələri bir-birindən fərqləndirməyə yarayan xüsusi çəkisini göstərmişdir .

Biruni ömrü boyu tədqiq etdiyi təbii bitkilərin adları-yahı -sınıvermiş və bu bitkilərin hansı xəstəliyin dərmanı olduğunu qeyd etmişdir .

Əbu Reyhan Biruni tarix , etnoqrafiya , coğrafiya , riyaziyyat , astronomiya , təbiyyat və mineralogiyaya dair bir çox əsərlər yazmışdır . Onun tarixə dair "Əl-Asar əl-baqiyə ən əl-qürun əl-xaliyə"("Keçmiş əsrlərdən qalan iz-

öz dəqiqliyi- nə görə bu gün də qoruyub saxlamaqdadır (Seçmələr bizim - dir –A.M. Bax :Zakir Məmmədov , Bəhmənyarın fəlsəfəsi , Bakı 1983 , səh .37-38) .

Tədqiqatçılar Biruninin zəngin irsini yüksək qiymətləndirmiş və göstərmişlər ki : " Biruninin əsərləri təbiət elmlərinin inkişafı tarixində böyük rpl oynamışdır . Biruni Kopernikdən 500 il əvvəl Yerin Günəş ətrafında hərəkət etməsi fikrini söyləmişdir " (Bax : İstoriya filosofii , tom I , Moskva 1957 , səh . 242 ; Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası , II cild , Bakı 1977 , səh .197) .

Bir çox tədqiqatçılar qəbul edirlər ki , Biruni Nyutonun 700 il öncə riyazi şəkildə "Ümumi Cazibə Qanunu"nu , Qalileydən 600 il əvvəl Planetlərin Günəş ətrafında döndüyünü (fırlandığını) irəli sürmüşdür .

Bəzi araşdırıcılar həmçinin göstərirlər ki , Biruni ilə Eynşteynin Geosentrik və Helyosentrik Sistemlərə münasibəti eyni olmuşdur . Sözsüz ki , Biruni " Nisbilik nəzəriyyəsi " yaratmamışdır . Ancaq bu iki böyük dahinin

olmuş , YUNESKO -nun " Kuriyer " jurnalı 1974 -cü il nömrəsini Biruniyə həsr etmiş , Birunini " 1000 il öncə Orta Asiyada (Oxu : Türküstanda) yaşamış dünya dahisi " elan etmişdi .

Araşdırıcılar göstərirlər ki , Əbu Reyhan Biruninin dünyagörüşü müxtəlif təlimlərdən qaynaqlansa da , onun fəlsəfi fikirləri daha çox Peripatetizmə yaxındır . Görkəmli alim öz müasirləri kimi fəlsəfənin əsas məsələsini idealist- cəsinə həll etməsinə baxmayaraq , təbiətdə baş verən pro- sesləri təbii qüvvələrin nəticəsi kimi başa düşmüşdür . Mütəfəkkir hissini , duyğunun və ağılin köməyi ilə dünyanın dərk olunmasını mümkün saymışdır (Bax : Zakir Məmmədov , Bəhmənyarın fəlsəfəsi , Bakı 1983 , səh . 38) .

Son olaraq bu böyük ensiklopedik zəka haqqında onu deyər bilərik ki , 150 -dən çox iri həcmli əsər yazan bu qeyri-adi dahinin , Avropada " Avisenna " kimi tanınan məşhur alim İbn Sina'nın həyatında və dünyagörüşünün formalaşmasında da böyük rol oynamışdır .

Oxu, oxut, abunə ol!